

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1 9 7 4
METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“
VILNIUS ◆ 1976

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1 9 7 4

VILNIUS

1976

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSVORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1 9 7 4

VILNIUS

1976

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1974

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС»
ВИЛЬНИУС ◆ 1976

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Juozas JURGINIS, Nijolė KUNCYTĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas SADZIUS (vyr. redaktoriaus pavaduotojas), Adolfas TAUTAVIČIUS, Antanas TYLA, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina ŽEPKAITĖ

M $\frac{0164-069}{M 854(10)-76}$ Z-75

© LTSR MA Istorijos institutas, 1976

UDK 9(474.5)16

RUSIJOS MOKSLŲ AKADEMIJA IR LIETUVIŲ SPAUDA 1865—1904 m.

VYTAUTAS MERKYS

TSRS Mokslų akademija per savo 250 metų amžių nuėjo sudėtingą bei svarbų, o antagonistinės klasinės visuomenės sąlygomis ir gana vingiuotą kelią. Net sunkiausiu savo veiklos laikotarpiu — caro patvaldytės sąlygomis — Rusijos Mokslų akademija daug nusipelnė lietuvių kultūros raidai. Tarybiniai lietuvių filologai — Juozas Balčikonis, Jonas Palionis, Birutė Tolutienė — apibūdino akademijos ir Rusijos universitetų kalbininkų įnašą į lietuvių kalbos mokslą. Tarybiniai lietuvių istorikai atkreipė dėmesį į rusų mokslininkų pastangas legaliai spausdinti lietuviškas mokslo knygas, kai lietuvių spauda buvo uždrausta¹. Vis dėlto istorinė šios Mokslų akademijos veiklos reikšmė liko tik užčiuopta, bet ne išaiškinta. Šiuo straipsniu siekiama nustatyti teises akademijos galimybes spausdinti lietuviškus raštus, akademikų pastangas leisti lietuviškus leidinius, atskleisti šių pastangų mokslinius tikslus, taip pat objektyvią šių legalių lietuviškų raštų reikšmę lietuvių tautos kovoje dėl nacionalinės spaudos, išaiškinti akademijos mokslininkų požiūrį į carinę lietuvių spaudos draudimo politiką apskritai.

1865 m. rugsėjo 23 d.² vidaus reikalų ministrui išleidus aplinkraštį, draudžiantį lietuvių spaudą „lotynišku-lenkišku“ raidynu, Rusijos Mokslų akademija su juo, atrodo, supažindinta nebuvo ir jos minėtasis aplinkraštis nevaržė. Nevaržė jos šiuo atžvilgiu ir cenzūros įstaigos, nes Mokslų akademijos leidiniams nereikėjo išankstinės cenzūros. Dėl to Mokslų akademija, tęsdama lietuvių kalbos bei apylamai lietuviškų raštų tyrinėjimo tradiciją, ėmėsi leisti K. Donelaičio kūrybą („Metai“, 6 pasakėčios, 2 laiškai), spaudai paruoštą vokiečių kalbininko Rusijos Mokslų akademijos nario korespondento Augusto Šleicherio (1821—1868).

¹ Lietuvos TSR istorija, t. II, Vilnius, 1963, p. 210—212 ir kt.

² Čia ir toliau visos datos paliekamos pagal senąjį — Julijaus — kalendorių.

Visi lietuviški rankraščio tekstai buvo pateikti lotyniškomis-lietuviškomis raidėmis. Akademija 1865 m. spalio mėn. šį veikalą pasirašė spaudai. Netrukus knyga išėjo³.

Lietuviškų raštų draudžiamu raidynu pasirodymas Rusijos imperijoje susilaukė griežto šios reakcinės politikos šalininkų protesto. Dienraštis „Ruskij invalid“ tuoj davė vietos „balsui iš Lietuvos“. Straipsnio autorius, nedrįsdamas atmesti jau mokslo pripažintos Donelaičio kūrybos, sakėsi džiaugęsis, kai sužinojęs, jog „pagaliau ir mūsų Mokslų akademija ryžosi savo darbais pasitarnauti lietuvių tautai ir kalbai“, kad ėmėsi leisti Donelaičių „vienintelį originalų lietuvių poetą, ir puikų poetą, kuris būtų įgijęs garsią šlovę, jei būtų rašęs labiau išplitusia kalba“. Donelaičio raštai turi būti skirti skaityti liaudžiai. Tačiau didžiausią nusivylimą sukėlė tai, kad akademija išdo pinigais raštus išleidusi modifikuotomis „lenkiškomis raidėmis“ ir su vokiškais paaiškinimais bei žodynu. Lietuvių raidynas jau esąs pakeistas ir naujasis sėkmingai naudojamas mokykloje bei religiniuose raštuose. Ar tik Mokslų akademija nenorinti stoti prieš šią naujovę? Ar akademija, išlaikoma išdo lėšomis, neturinti tarnauti valstybei? Autorius baigė reikalavimu, kad akademija pasiaiškintų⁴.

Mokslų akademija per spaudą atsakė, kad K. Donelaičio raštai svarbūs visiems, kurie tyrinėja lietuvių kalbą ir pačią tautą, „lietuvių-slavų kalbų grupės“ praeitį, kad vadovaudamasi moksliniu metodu, šiuos raštus ji skelbė originalo raidynu, priimtu visų filologų. Baigiant sakoma, kad A. Schleicheris, „o kartu su juo ir akademija, negalėjo nė pamanyti, kad kažkam šaus į galvą visiškai nemoksiiniu požiūriu smerkti grynai moksliskai pagrįstą ir visiškai ne lenkišką ortografijos būdą. Taigi mįslė, kurią mato „balso iš Lietuvos“ autorius, yra gana paprasta, jei į Donelaičio išleidimą žiūrėsime sveiku mokslininko žvilgsniu, o ne per apgaulingą išankstinių pseudopatriotinių nusistatymų prizmę“⁵.

Užsipuolimas aiškiai buvo inspiruotas lietuvių spaudos draudimo vykdytojų. Pasirodo, kad „protestuotojas“ prieš šį Mokslų akademijos leidinį buvo M. Muravjovo ir atitinkamų Lenkijos Karalystės įstaigų talkininkas, primetant lietuvių raštijai kirilica, Stanislovas Mikuckis. Savo nepasitenkinimą jis perdavė valstybės sekretoriui Lenkijos Karalystės reikalams Nikolajui Miliutinui, o šis jau veikė per patį carą⁶.

Lietuvių spaudos draudimui sustiprinti buvo imtasi skubių priemonių. N. Miliutinas 1866 m. sausio 30 d. raštu Nr. 273 pranešė liaudies švietimo ministrui A. Golovninui, jog caras įsakė ateityje visus valdinius leidinius lietuvių kalba spausdinti kirilica („rusišku šriftu“), kaip jau esą priimta privatiems lietuviškiems leidiniams. Toliau caras tarė žodį ir dėl Mokslų akademijos leidinių. N. Miliutinas rašė: „Drauge aukščiausiąjį pasiekė žinia, kad Imperatoriškoji mokslų akademija neseniai išleido lietuvių poeto Donelaičio eilėraščių rinkinį lotyniškomis raidėmis. Neliesdamas filologinių tyrinėjimų, pridėtų prie šio leidinio ir turinčių atskirą reikšmę, jo didenybė teikėsi pastebėti, kad Rusijoje spausdinti išdo sąskaita pilnus lietuviškus raštus lotynišku raidynu dėl

³ Christian Donaleitis, Litauische Dichtungen. Erste vollständige Ausgabe mit Glossar von Aug. Schleicher, St. Petersburg, 1865, 336 p.

⁴ Голос из Литвы [В. Ламанский], О новом издании литовского поэта Доналейтиса, сделанном Русскою Академиею наук, «Русский инвалид», 1865, № 269.

⁵ Журнал Министерства народного просвещения, т. 129, отд. IV, СПб, 1866, p. 60—62.

⁶ J. Baudouin de Courtenay, Kwestya alfabetu litewskiego w państwie Rosyjskiem i jej rozwiązanie, Kraków, 1904, p. 12, 17.

dabartinių aplinkybių neturi būti leidžiama ir todėl aukščiausiasis teikėsi paliepti šitai paskelbti Mokslų akademijai vadovautis“⁷. Šis caro įsakas viešai paskelbtas nebuvo, formaliai teisiniu požiūriu jis neturėjo įstatymo galios, tačiau su juo buvo supažindinta Mokslų akademijos vadovybė, visos spaudos leidimą prižiūrinčios įstaigos bei pareigūnai, ir faktiškai jo reikėjo laikytis kaip įstatymo. Nuo to laiko prasidėjo visiškas lietuvių spaudos lotynišku raidynu draudimas.

Lietuvių kalbos žodžių ir ištsių tekstų reikėjo lyginamosios kalbotyros darbams. Smarkiai plečiantis moksliniam susidomėjimui tautosaka, reikėjo naujų lietuvių liaudies kūrybos publikacijų. 1866 m. akademija pasirasė spaudai naują A. Šleicherio veikalą⁸, kuriame lietuviški žodžiai pateikti lotynišku raidynu.

Žinoma, ir lotyniškas raidynas, ir kirilica buvo lygiaverčiai, jie kaip pagrindas tiko bet kurios kalbos, taigi ir lietuvių, garsams grafiškai reikšti. Paspriešinimą lietuvių tautoje sukėlė caro valdžios prievartos priemonės ir reakciniai tikslai, kuriais kirilica buvo įvedama lietuvių raštui. Be to, kirilica nebuvo nė modifikuota, derinant ją prie lietuvių kalbos ypatybių.

Pateikti mokslo reikalams pilnaverčius tekstus lietuvių kalba buvo du būdai: sukurti gerą lietuvišką raidyną, remiantis kirilica, arba išsirūpinti leidimą toliau naudoti jau atitinkamai modifikuotą lotynišką raidyną.

Cia vėl kurti naują raidyną ėmėsi, kaip kadaise M. Muravjovo laikais, Jonas Juška. 1867 m. liepos 6 d. Akademija patvirtino spaudai jo sudarytą brolio Antano surinktų 33 lietuviškų dainų pluoštelį su lygiagrečiu vertimu į rusų kalbą. Lietuviškiems tekstams spausdinti jis ėmė 36 raides: daugumą iš kirilicos, o 12 originalių, bet taip pat daugiausia sukurtų kirilicos raidžių pavyzdžiu (iš lotyniško raidyno paimta tik viena j)⁹.

Akademija, leisdamą šį J. Juškos darbą, atrodo, neturėjo tikslo palaikyti smurtinių administracijos priemonių, o tik siekė ieškoti būdų, kaip mokslo visuomenei duoti naujos medžiagos iš lietuvių kalbos. Tuo, matyt, paaiškinamos ir jaunų Maskvos universiteto auklėtinių filologų Filipo Fortunatovo (1848—1914, vėliau profesorius, o nuo 1898 m.—akademikas) ir Vsevolodo Milerio (1848—1913, nuo 1911 m. akademikas) pastangos 1872 m. skelbti lietuvių tautosaką kirilica¹⁰. Beje, bet kokį moksliską kirilicos pritaikymą lietuvių kalbos fonetikai, prasilenkiantį su 1864—1865 metų valdiniuose leidiniuose praktikuojamuoju, valdžios įstaigos laikė politine diversija, skirta lietuvių spaudos draudimui griauti.

1876 m. Varšuvos III berniukų gimnazijos mokytojui Jurgiui Gyliui pateikus Mokslų akademijai lietuvių-rusų kalbų žodyną, kuriame lietuviški žodžiai buvo rašyti nė nemodifikuota kirilica, Mokslų akademija jo nespausdino, nes gavo neigiamą A. Baranausko, tuomet vertinamo kaip lietuvių kalbos žinovo, atsiliepimą¹¹.

Tuo pačiu metu, kai A. Baranauskas baigė savo recenziją, Kazanės universiteto lyginamosios indoeuropiečių kalbų gramatikos prof. Janas Boduenas de Kurtėnė (Jan Baudouin de Courtenay, 1845—1929, nuo 1897 m. akademijos narys korespondentas) dėjo visas įmanomas pastangas, kad mokslo reikalams taptų prieinamas didžiulis An-

⁷ Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla, spaudai parengė A. Tyla, Vilnius, 1973, p. 55.

⁸ А. Шлейхер, Темы имен числительных (количественных и порядковых) в литовско-славянском и немецком языках. Приложение к X-му тому записок Имп. Академии наук, № 2, СПб, 1866, 69 p.

⁹ Литовские народные песни. С переводом на русский язык И. А. Юшкевича. Приложение к XII-му тому записок Имп. Академии наук, № 1, СПб, 1867, p. 1—4.

¹⁰ Ф. Фортунатов, Всев. Миллер, Литовские народные песни, Москва, 1872. Atsprendas iš: Московские университетские известия. 1872, № 1, 2, 4.

¹¹ А. Барановский, Работы, т. 2, Vilnius, 1970, p. 128 (A. Baranausko 1876. V. 4(16) ir 1878.V.9(21) laišakai J. Bodueni de Kurtėnei).

tano Juškos lietuvių liaudies dainų rinkinys. Kazanės universiteto istorijos-filologijos fakulteto dekanas, rusų literatūros istorikas prof. Nikolajus Buličius (1824—1895), vadovaudamasis universitetams duota teise leisti knygas be cenzūros, 1878 m. gegužės 22 d. pasirašė spaudai pirmąjį 4 dainų rinkinį lotynišku-lietuvišku raidynu¹². Netrukus šis universitetas, nors ir susidurdamas su cenzūros trukdymais, pradėjo spausdinti A. Juškos „Lietuviškų dainų“ I tomą¹³. Deja, didelę spausdinimo išlaidų dalį teko padengti patiems Juškoms.

Nuo 1876 metų J. Juška rūpinosi, kad Mokslų akademija imtųsi leisti A. Juškos lietuvių-lenkų kalbų (vėliau buvo duoti atitiktumys ir rusų kalba) žodyną. Tuo reikalu jis kreipėsi į filologą ir istoriką Peterburgo universiteto prof. akad. Izmailą Sreznjevskį (1812—1880). Sis, gavęs žodyno dalį, rašytą tradiciniu raidynu, vertino ją palankiai ir įteikė akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyriui, kuriam vadovavo akad. Jakovas Grotas (1812—1893). Skyriaus pavedimu šią žodyno dalį recenzavo Charkovo universiteto prof., akademijos narys korespondentas Aleksandras Potebnia (1835—1891). Recenzentas žodyną, šiek tiek pataisius, pasiūlė išleisti. Su tuo sutiko ir pats skyrius. 1877 m. gegužės 26 d. tai buvo pranešta Juškoms. Kilus vilčiai, kad akademija padės leisti ir A. Juškos surinktas dainas, broliai Juškos 1878 m. jai pasiūlė 1000 dainų rinkinį. J. Grotas, matydamas dainas surašytas tradiciniu lietuvių raidynu, nesiryžo jų spausdinti be atitinkamo valdžios leidimo¹⁴. Jis kreipėsi į Liaudies švietimo ministrą grafą D. Tolstojų, prašydamas išsirūpinti, kad akademijai vėl būtų leista spausdinti „moksliniu lotynišku šriftu (daugiausia pagal Šleicherio sistemą) mokslinio ir literatūrinio pobūdžio lietuvių veikalus, ne vietos liaudžiai skirtą literatūrą, nes dabartinis draudimas labai nenaudingas, dažnai verčia atmesti prašymus, kurie verti patenkinimo“. Toliau sakoma, kad Mokslų akademijai Kazanės III gimnazijos mokytojas Jonas Juška pristatė žodyno lietuvių-rusų kalba ir „senų dainų, turinčių didelės istorinės vertės“, rinkinio rankraščius. Toliau J. Grotas aiškino, kodėl šie rankraščiai rašyti lotynišku-lietuvišku raidynu ir kodėl juos būtinai reikia išleisti. Matyt, kad nekristų į akį sąmoningas 1866 m. caro įsakymo dėl privalomo kirilicos taikymo valdiniam lietuviškiems raštams nepaisymas, J. Grotas griebėsi „diplomatijos“. Jis aiškino, jog „sudarytojas, nežinodamas esančio potvarkio, kuo atidžiausiai paruošė šiuos darbus išleisti moksliniu lotynišku šriftu, o perrašyti rusišku raidynu jis neįstengia, ir todėl šie veikalai gali mokslo pasauliui žūti“. Vienas iš pra-

¹² A. Juškevičė, Lietuviškos dainos. Казань, 1878, atspaudas iš «Ученые записки Казанского университета», 1878, Nr. 5—6, p. 453—455.

¹³ A. Juškevičė, Lietuviškos dainos užrašytos... apigardoje Pušalačiu ir Veilonos iš žodžių lietuvių dainininku ir dainininkiu, [t. I], Казань, 1880. Ligi 1882 m. šis universitetas išleido ir II bei III dainų tomus.

¹⁴ B. Tolutienė, Antanas Juška leksikografas, Literatūra ir kalba, t. V, Vilnius, 1961, p. 140—141, 295—296.

šymo motyvų buvo toks: „veikalų ir dokumentų iš lietuvių mokslo literatūros spausdinimas rusišku šriftu padarytų juos neprieinamus užsienio tyrinėtojams, kai pastaruoju metu lietuvių kalba tapo užsienyje, ypač Vokietijoje, aktyvaus tyrinėjimo objektu“¹⁵. Turint galvoje, kad kirilica lietuviškam raštui dar nebuvo patenkinamai pritaikyta, kad ji, kaip caro politikos priemonė, Lietuvoje sutiko masinį pasipriešinimą, kad lietuvių kalbos ir literatūros rašytiniai paminklai išliko lotynišku ar gotišku raidynu, pastarasis Mokslų akademijos atstovų motyvas buvo svarus.

Liaudies švietimo ministras atsiklausė vidaus reikalų ministro nuomonės. Šis būgštavo, kad legaliai leidžiamos mokslinės knygos lietuvių kalba gali paplisti Lietuvoje ir suardyti carinę visuotinio lietuvių spaudos tradiciniu raidynu draudimo sistemą. Jis iš esmės neatmetė akademijos prašymo, tačiau pasiūlė, kad liaudies švietimo ministras, rūpindamasis iš caro atitinkamos draudimo išimties, pridurtų, jog neleistina šiuos leidinius lietuvių kalba platinti lietuvių gyvenamoje teritorijoje — Šiaurės vakarų ir Pavislio kraštuose¹⁶.

1880 m. balandžio 22 d. caras, liaudies švietimo ministro grafo D. Tolstojaus teikimu, sušvelnindamas savo 1866 m. įsakymą, patenkino Mokslų akademijos prašymą, bet su minėtąja vidaus reikalų ministro pataisa. Apie tai balandžio 27 d. liaudies švietimo viceministras informavo Mokslų akademijos prezidentą¹⁷ ir vidaus reikalų ministrą¹⁸, o pastarasis gegužės 7 d. — Vilniaus ir Varšuvos generalgubernatorius¹⁹, šie — atitinkamus gubernatorius, gubernatoriai — spaustuvių, litografijų, knygynų stebėtojus.

Pasinaudojus Mokslų akademijos autoritetu, J. Groto išsirūpintas lietuvių rašto legalus įsileidimas į mokslo veikalus pramušė šiokią tokią spragą lietuvių spaudos draudimo sistemoje. 1899 m. vidaus reikalų ministras I. Goremykinas savo pranešimo carui projekte, kuriame siūlė lietuvių spaudos draudimą įtvirtinti atitinkamu caro paliepimu cenzūros įstai-

¹⁵ J. Groto prašymo turinys atsispindi liaudies švietimo ministro D. Tolstojaus 1880.II.16 rašte vidaus reikalų ministrui (TSRS CVIA, f. 776, ap. 20, b. 235, l. 2, 3); J. Tumas, Lietuvių literatūros paskaitos, Draudžiamasis laikas, Lietuvių literatūra rusų raidėmis ir broliai Juškos-Juškevičiai, Kaunas, 1924, p. 107—109; B. Tolutienė, min. veik., p. 141—142; R. Vėbra, Kodėl 1880 m. padaryta nuolaida? — „Kultūros barai“, 1973, Nr. 9, p. 45.

¹⁶ TSRS CVIA, f. 776, ap. 20, b. 235, l. 4 (Vidaus reikalų ministro 1880.IV.6 rašto liaudies švietimo ministrui patvirtintas nuorašas).

¹⁷ Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla, p. 55, 56.

¹⁸ TSRS CVIA, f. 776, ap. 20, b. 235, l. 5 (Liaudies švietimo ministerijos valdytojo viceministro kunigaikščio A. Širinskio-Sichmatovo 1880.IV.27 konfidencialus pranešimas vidaus reikalų ministrui).

¹⁹ Ten pat, l. 6, 7 (Vidaus reikalų ministro L. Makovo 1880.V.7 pranešimai, rašyti Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos blankuose, pasiūsti Vilniaus ir Varšuvos generalgubernatoriams).

goms, manė, jog išimtį Mokslų akademijai vis dėlto reikia palikti²⁰. Beje, ministras čia aiškiai siekė susiaurinti 1880 m. išimtį, nes ji lietė ne tik Mokslų akademijos leidinius, bet ir apamai mokslo veikalus. Kaip žinoma, tuomet aukščiausiose caro valdžios institucijose rimtai iškilo klausimas dėl lietuvių spaudos draudimo tikslingumo, ir I. Goremykino nusistatymas nebeturėjo reikšmės.

Mokslų akademijos išsirūpintoji teisė visų pirma palengvino jau Kazanės universiteto pradėtą A. Juškos „Lietuviškų dainų“ leidimą. Pati akademija ėmė publikuoti J. Groto kreipimesi minimus veikalus — Antano Juškos „Lietuviškas svotbines dainas“²¹ ir lietuvių-rusų-lenkų kalbų žodyną²². Ligi spaudos draudimo panaikinimo žodyno buvo spėta išspausdinti tik A—D raidės. Šią dalį skelbti padėjo Peterburgo universiteto lyginamosios istorinės kalbotyros prof. akad. Vatroslavas Jagičius (1838—1923), Tartu universiteto prof. J. Boduenas de Kurtenė ir Maskvos universiteto lyginamosios kalbotyros prof. F. Fortunatovas²³.

Mokslų akademijos domėjimasis lietuvių kalba buvo plataus pobūdžio. Akademija ne tik publikavo žodynus ir tautosaką, į kurią žiūrėjo daugiausia kaip į kalbos šaltinį²⁴, bet taip pat buvo suinteresuota senųjų kalbos paminklų skelbimu, dideli ar maži jie būtų. Antai, kai Vilniaus centrinio archyvo archyvaro padėjėjas Janis Sprogis (1833—1918) rado Upytės žemės teismo aktų knygoje lietuvišką priesaiką iš 1651 metų ir pasiuntė Mokslų akademijai, ši tuoj ją išspausdino savo 1884 m. „Užrašuose“²⁵. Vėliau akademijos leidinys paskyrė vietos dar dviem J. Sprogio aptiktoms lietuviškoms priesaikoms iš 1705 ir 1750 m.²⁶. Šios publikacijos atkreipė mokslininkų dėmesį į tam tikrą lietuvių kalbos bei rašto vaidmenį ano meto valstybiniame gyvenime.

Kovoje prieš lietuvių spaudos draudimą ypač svarbūs buvo kalbininko ir tautosakininko Peterburgo universiteto slavistikos katedros privatdocento ir Mokslų akademijos bibliotekos darbuotojo Eduardo Volterio (1856—1941) paruošti ir Mokslų akademijos išleisti Mikalojaus Daukšos raštai. 1884 m. E. Volteris, suradęs Vilniaus Viešojoje bibliotekoje mokslui ne-

²⁰ TSRS CVIA, f. 1282, ap. 2, 1898 m., 1974 m., l. 115 (Vidaus reikalų ministro pranešimo carui projektas, rankraštis, be parašų).

²¹ A. Juškevičė, Lietuviškos svotbinės dainos, Petropylė, 1883, XXIV, 898 p.

²² А. Юшкевич, Литовский словарь... с толкованием слов на русском и польском языках, вып. I, СПб, 1897, 3, XXVII, 392 p.

²³ Ten pat, p. I.

²⁴ J. Balčikonis, Rusų mokslininkų įnašas į lietuvių kalbos mokslą, Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinydas, t. IX, Vilnius, 1952, p. 109.

²⁵ И. Я. Спрогис, Юридический акт на западно-русском наречии с присягою на литовском языке, Записки Императорской Академии наук, т. 49, СПб, 1884, p. 15—17.

²⁶ И. Я. Спрогис, Литовский язык в памятниках юридической письменности, Известия Императорской Академии наук, 1896, т. IV, № 4, p. 415—420 (yra ir atskiras atspaudas).

žinomą M. Daukšos verstąjį J. Ledėsmos katekizmą, sumanė pakartotinai jį perspausdinti su Mokslų akademijos pagalba. E. Volterio iniciatyvą parėmė akademijos bibliotekos direktorius istorikas ir filologas akad. Aristas Kunikas (1814—1899)²⁷. 1885 m. sausio 22 d. E. Volteris veikalą pateikė akademijai. Pripažinus leidinio mokslinę vertę, kai kuriems akademijos vadovams iškilo klausimas, ar šiai senai tikiybinio turinio knygai reikalingas papildomas Vidaus reikalų ministerijos kitatikių reikalų departamento leidimas. Akademijos nuolatinis sekretorius Konstantinas Vesselovskis (1819—1901) tuo reikalu raštiškai kreipėsi į akademijos prezidentą D. Tolstojų (jis tuomet buvo ir vidaus reikalų ministras). Raštą ministras perdavė departamento direktoriui. O tuo tarpu akademijos spaus-tuvės vedėjas P. Jakovlevas pats rūpinosi M. Daukšos veikalo spausdini-mu. Jis atskirai kreipėsi į departamento direktorių, kad greičiau duotų atsakymą²⁸. Prašymą asmeniškai svarstė ministerijos valdytojas Policijos departamento direktorius P. Durnovas. Jis, turėdamas galvoje administ-racijos vykdomą lietuvių spaudos draudimą, į šį leidinį pažiūrėjo ne-palankiai. Akademia buvo numaćiusi M. Daukšos veikalą išspausdinti eiliniame savo «Записки» tome ir, be to, E. Volteriu pagaminti 200 egz. atspaudų. Departamentas akademijai pranešė, kad nors sumanytajam leidiniui neprieštaruoja, tačiau apriboja atspaudų tiražą 100 egzempliorių ir neleidžia veikalo platinti Siaurės vakarų ir Pavislio kraštuose²⁹.

Akademijos spaustuvė tuoj ėmė tekstą rinkti, ir akademijos nuola-tinis sekretorius 1886 m. rugsėjo mėnesį šį kalbos paminklą pasirašė spaudai³⁰.

Norėdamas pažymėti M. Daukšos postilės pasirodymo 300 metų sukak-tį, 1898 m. spalio 22 d. E. Volteris pasiūlė Akademijai pakartotinai išleisti ir šį kalbos paminklą. Įgavęs kartaus patyrimo, spausdinant M. Daukšos katekizmą, E. Volteris postilės leidimo projekte pažymėjo, kad ji jau nebeaktuali religiniu požiūriu, bet svarbi lietuvių akcentologijos, leksikos tyrinėjimams³¹. E. Volterio projektą svarstė Rusų kalbos ir literatūros skyrius (referavo F. Fortunatovas). Skyrius siūlymą priėmė ir veikalo leidimą prižiūrėti įpareigojo akademikus F. Fortunatovą ir Aleksejų

²⁷ J. Lebedys, Mikalojus Daukša. V., 1963, p. 372; Vilniaus V. Kapsuko univer-siteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius, f. 6, b. 34, l. 7 (E. Volterio 1884.XII.6 laiškas J. Sprogiiui). Įdomu tai, kad masinei lietuvių spaudai E. Volteris dar tuomet rekomendavo kirilicą («Виленский вестник», 1886, № 256, 1887, №№ 4, 37).

²⁸ TSRS CVIA, f. 821, ap. 125, b. 364, l. 10 (P. Jakovlevo 1885.III.15 raštas). Šioje byloje yra ir „Katekizmo“ titulinio lapo korektūrinis atspaudas (1.16).

²⁹ Ten pat, l. 21 (Kitatikių reikalų departamento direktoriaus 1885.IV.16 praneši-mas Mokslų akademijos konferencijai); *Vaižgantas* (J. Tumas), Raštai, t. XIV, Kaunas, 1929, p. 30.

³⁰ Н. Даука, Литовский катехизис. По изданию 1595 года вновь перепечатан-ный и снабженный объяснениями Э. Вольтером, СПб, 1886 (Приложение к LIII-му тому записок Имп. Академии наук № 3), VII, LXXXVI, 191 p.

³¹ J. Lebedys, *min. veik.*, p. 373, 374.

Sachmatovą (1864—1920)³². Vis dėlto postilės, iš pradžių numatytos išspausdinti per dvejus metus, leidimas labai užtruko. Pirmąjį jos sąsiuvinį akademijos nuolatinis sekretorius spaudai pasirašė tik 1904 m. rugpiūčio mėnesį³³. Vis dėlto anksčiau E. Volteris buvo spėjęs Rusijos mokslo visuomenę šiek tiek supažindinti su šiuo lietuvių kalbos paminklu. 1887 m. spalio 20 d. jis akademijos istorijos-filologijos skyriaus posėdyje darė pranešimą apie savo praėjusios vasaros mokslinę kelionę po Lietuvą. Netrukus šio pranešimo medžiagą kartu su ištraukomis iš lietuvių kalbos bei literatūros paminklų akademija paskelbė atskiru leidiniu, kuriame perspausdino keletą puslapių ir iš M. Daukšos postilės³⁴.

Mokslų akademija palankiai vertino ir naująją lietuvių literatūrą. Jau 1887 m. išspausdintoje E. Volterio mokslinės kelionės po Lietuvą ataskaitoje buvo pridėtos ištraukos iš Motiejaus Valančiaus „Pasakojimo Antano tretininko“ ir Simono Daukanto „Istorijos žemaitiškos“³⁵. Be to, 1901 m. akademijos spaustuvė išspausdino Peterburgo universiteto istorijos-filologijos fakulteto leidžiamą E. Volterio „Lietuviškos chrestomatijos“ I dalį, o 1904 m.— ir II jos dalį. I dalyje greta ištraukų iš lietuviškų 1547—1724 m. raštų bei tautosakos kūrinių E. Volteris paskelbė Kristijono Donelaičio, Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus, Antano Baranausko ir Antano Kriščiukaičio (Aišbės) kūrybos pavyzdžių³⁶, o II dalyje dar pateikė ir Stanislovo Dagilio, Vinco Kudirkos, Petro Armino, Žemaitės, Prano Vaičiailio originalių raštų ir rusų bei lenkų literatūros vertimų ištraukų³⁷. Be to, 1904 m. sausio mėnesį Mokslų akademijos nuolatinis sekretorius istorikas akad. Nikolajus Dubrovinas (1837—1904) pasirašė spaudai E. Volterio paruoštų rusų literatūros klasikų vertimų į lietuvių kalbą rinkinį, skirtą Prano Vaičiailio atminimui. Greta šio poeto išverstų A. Puškino dramų „Šykštusis riteris“ ir „Undinė“ pateikė dar S. Dagilio vertimų: ištrauką iš A. Puškino „Eugenijaus Onegino“, M. Lermontovo „Tris palmes“ ir A. Kolcovo „Tinginiui“³⁸. Iš viso akademija spaudos draudimo metais išleidė šešias ir pradėjo

³² Известия Императорской Академии наук, т. 14, СПб, 1901, р. XLV, LVII—LX (Записка Э. А. Вольтера).

³³ Н. Даукша, 1599—1899. „Postilla catholica“ Якуба Вуйка в литовском переводе... перепечатанном под наблюдением Ф. Ф. Фортунатова Э. А. Вольтером, вып. 1, СПб, 1904, 2, XX, 208 р.

³⁴ Э. А. Вольтер, Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года, СПб, 1887 (Приложение к LVI-му тому Записок Импер. Академии наук, № 5), р. 60—71. Čia buvo išspausdinta ir didelė ištrauka iš Samuelio Chilinskio biblijos (р. 74—102).

³⁵ Ten pat, р. 21—24, 122—137.

³⁶ E. Volteris, Lietuviška chrestomatija, d. 1, SPb, 1901, р. 151—247.

³⁷ E. Volteris, Lietuviška chrestomatija, d. 2, SPb, 1904, р. 403—490.

³⁸ Пушкин в литовском переводе. С краткими примечаниями и предисловием Э. А. Вольтера, СПб, 1904, р. 6—48. Atspaudas iš: Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. LXXVII.

spausdinti vieną knygą, kuriose dominavo lietuviški tekstai; visi jie buvo pateikti draudžiamuoju raidynu. Be to, akademijos spaustuvė, turėdama atitinkamą šriftą, išspausdino dvi ir pradėjo spausdinti vieną Peterburgo universiteto leidžiamas lietuviškas knygas. Mokslų akademija tapo pati svarbiausia tokių legalių mokslinių lietuviškų knygų leidėja; greta jos stėjo Kazanės ir Peterburgo universitetai, Rusijos geografų draugija.

Šių legalių lietuviškų leidinių, atrodytų, išėjo ne tiek jau daug, tačiau jų reikšmė buvo didelė. Lietuviškų raštų publikacijos Mokslų akademiją domino kaip filologinė medžiaga lietuvių kalbos raidai tyrinėti. Drauge su tuo šis senųjų lietuvių kalbos paminklų ir naujosios literatūros pavyzdžių leidimas buvo legalus idėjinis ginklas lietuvių tautos kovoje dėl savosios spaudos, kovoje prieš prievartinės lietuvių asimiliacijos priemonių kūrėjus bei vykdytojus, tvirtinusius, jog lotyniškas-lietuviškas raidynas gilių istorinių tradicijų neturi, o lietuvių literatūros, išskyrus, gal būt, K. Donelaitį, nėra. Rusijos filologai F. Fortunatovas, Varšuvos universiteto prof. Grigorijus Uljanovas (1859—1912), Maskvos universiteto prof. Viktoras Požezinskis (1870—1929), kalbininkas Nikolajus Sokolovas (1875—1923), akad. A. Sachmatovas, A. Potebnia, J. Boduenas de Kurtenė, Kazanės universiteto prof. Aleksandras Aleksandrovas (1861—1918) ir kt. tyrinėjo lietuvių kalbą, jos faktus naudojo lyginamosios kalbotyros studijoms. Beje, tarybinis lietuvių filologas Jonas Palionis atkreipė dėmesį į tai, kad „rusų mokslininkai savo lituanistiniais tyrinėjimais yra įnešę didžiulį indėlį ne tik į lietuvių kalbos mokslą: tais tyrinėjimais jie yra daug prisidėję ir prie lietuvių kalbos ugdymo apskritai. Patys tyrinėdami lietuvių kalbą, ypač tuo metu, kai carizmas vykdė smarkią nerusų tautų nacionalinio engimo politiką ir kai lietuviams buvo uždrausta spauda jų įprastiniais rašmenimis... , tuo pačiu ir populiarino tą kalbą, kėlė jos vertę“³⁹.

Kyla klausimas, kaip plačiai šie moksliniai leidiniai buvo žinomi pačioje Lietuvoje. Kaip 1884 m. pranešė rusų spauda, A. Juškos dainų leidiniai buvo tuoj išpirkti⁴⁰. Pasirodo, kad dalis jų pateko ir į Lietuvą, buvo pardavinėjami Zavadzčio knygynuose. 1885 m. Vilniaus generalgubernatoriui davus nurodymą patikrinti J. Zavadzčio firmos knygyną Kaune, jame buvo rasti atskiri egzemplioriai A. Juškos „Lietuviškų dainų“ ir „Lietuviškų svotbinių dainų“⁴¹. Įdomu tai, kad vietos administracija laikė jas legaliomis ir tuomet neatkreipė dėmesio, jog šias knygas uždrausta platinti Lietuvoje. 1889 m. pradžioje žandarai paėmė Priekulės geležinkelio stotyje (Latvijoje) du lagaminus su lietuviška spauda, kurią gabenó Jonas Čerskis, kilęs iš Rokiškio valsčiaus. Čia buvo ir 4 knygos, išleistos Kazanės universiteto, t. y. visi trys A. Juškos „Lie-

³⁹ J. Palionis, Rusų kalbininkų indėlis į lituanistiką, Kaunas, 1963, p. 73.

⁴⁰ Русский литовец [И. Яблонский], Литва и азбука для нас, «Современные известия», 23.III.1884, № 80.

⁴¹ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, PS, 1885 m., b. 130, l. 4, 5, 9 (Kauno gubernatoriaus 1885.VII.6 ir 31 d. pranešimai Vilniaus generalgubernatoriui).

tuviškų dainų“ tomai⁴². 1897 m. Marijampolės ir Naumiesčio žandarų valdybos viršininkas siuntė cenzūruoti paimtas A. Juškos „Lietuviškas dainas“ (d. 1–3) ir „Lietuviškas svotbines dainas“⁴³.

E. Volterio „Lietuviškos chrestomatijos“ I dalies tiražas (612 egz.) buvo išplatintas per du mėnesius⁴⁴, ir antroji laida imta spausdinti jau 1212 egz. tiražu⁴⁵.

Mokslų akademija, jos nariai savo lietuviškais leidiniais, patekusiais ir į pačią Lietuvą, prisidėjo prie krašto švietimo, prie nacionalinės inteligentijos paruošimo.

1880 m. liepos 10 d. Varšuvos švietimo apygardos globėjui per Suvalkų švietimo direktiją pasiūlius Veiverių mokytojų seminarijos pedagogų tarybai nurodyti valdinius vadovėlius, iš kurių reikia mokyti lietuvių kalbos, būtent — elementorių, skaitinius (chrestomatiją) ir gramatiką, Veiverių mokytojų seminarijos pedagogų taryba atsakė, kad tokių vadovėlių, spausdintų kirilica, nėra, o mokymui naudojami „vokiečių leisti vadovėliai, spausdinti lotynišku raidynu ir su komentarais vokiečių kalba“. Globėjas, gavęs šį nelauktą atsakymą, tuoj pareikalavo pristatyti šių vadovėlių sąrašą. Rugsėjo 17 d. pedagogų taryba pranešė, kad ji turėjo galvoje tokius leidinius, kaip Augusto Sleicherio „Litauische Grammatik“ (Prag, 1856) ir „Litauisches Lesebuch und Glossar“ (Prag, 1857), Kristijono Donelaičio raštus, Rusijos Mokslų akademijos išleistus 1865 m.⁴⁶

1886 m. pavasarį švietimo apygardos globėjas, atvykęs į Marijampolę, iš skundų sužinojo, kad vietos gimnazijos lietuvių kalbos mokytojai Petras Kriauciūnas ir Juozas Jasiulaitis per pamokas taip pat naudoja Peterburge išleistus Donelaičio raštus⁴⁷.

Rusijos Mokslų akademijos nario koresp. A. Sleicherio veikalai ir pačioje Rusijoje išleisti Donelaičio raštai buvo legalūs, bendrąja tvarka cenzūra prie jų negalėjo prikibti ir mokytojams juos naudoti mokykloje nebuvo pavojinga. Pasirodo, kad ir kai kurie mokytojai, pavyzdžiui, Marijampolės miesto liaudies mokyklos mokytojas Tomas Žičkauskas, 1885 m. mokė lietuvių rašto lotynišku raidynu ir, švietimo apygardos globėjo dėl to perspėtas, viešai raštu įrodinėjo savo teisėtumą⁴⁸.

---

⁴² Lietuvos TSR CVIA, f. 1242, ap. 1, b. 79, l. 4 (Rygos užsienio cenzūros komiteto vyriausiojo cenzoriaus 1889.I.12 pranešimas Vilniaus atskiram cenzoriui užsienio cenzūrai), l. 78 (einačio Kazanės universiteto rektoriaus pareigas 1889.VII.12 pranešimas Vilniaus atskiram cenzoriui užsienio cenzūrai).

⁴³ Lietuvos TSR CVIA, f. 1241, ap. 1, b. 107, l. 46 (Vilniaus atskiro cenzoriaus vidaus cenzūrai 1897.V.10 pranešimas Marijampolės ir Naumiesčio žandarų valdybos viršininkui).

⁴⁴ TSRS CVIA, f. 776, ap. 21, b. 533, l. 31, 32 (Suvalkų berniukų gimnazijos mokytojo I. Liutostanskio 1902 m. rugpiūčio 2 d. paduotas prašymas). E. Volteris dalį tiražo išsiuntinėjo tiems, kurie jam talkininkavo per mokslines keliones po Lietuvą, tačiau, kaip tuoj po šios knygos išėjimo rašė „Tėvynės sargas“ (1901 m. Nr. 4–5, p. 34), šio tiražo egzempliorius „lietuviško skaitymo išalkę lietuviai baigia jau pirkti“, juos gaudami tiesiog iš paties autoriaus (iš Peterburgo) ir mokėdami net po 1,8 rb.

⁴⁵ TSRS CVIA, f. 776, ap. 21, b. 533, l. 36 (Peterburgo miesto viršininko (gradonačalniko) 1902.VIII.20 pranešimas Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai).

⁴⁶ TSRS CVIA, f. 970, ap. 1, b. 557, l. 17, 18 (Suvalkų gubernatoriaus K. Božovskio 1897.XI memorandumas, pasiūstas Varšuvos generalgubernatoriui).

⁴⁷ M. Gustaitis, Petras Kriauciūnas. Gyvenimas, raštai, dokumentai, Kaunas—Marijampolė, 1926, p. 27.

⁴⁸ TSRS CVIA, f. 970, ap. 1, b. 557, l. 19 (K. Božovskio memorandumas).

Rusijos Mokslų akademijos bei kitų mokslo įstaigų legalūs lietuviški leidiniai buvo gana svarbi atrama, patiems lietuviams rūpinantis legalizuoti spaudą.

Jau 1881 m. Peterburgo universiteto studentas Jonas Kymantas savo prašyme Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui pabrėžė, jog Rusijos Mokslų akademija praktikuoja lietuvių spaudą tik lotynišku raidynu, todėl yra rimtas pagrindas pastarąjį legalizuoti⁴⁹. Šis motyvas vėliau kartojosi daugelyje pavienių asmenų prašymų. Antai Peterburgo verslininkas Antanas Smilga savo 1896 m. rugsėjo 12 d. ir 1899 m. gruodžio 2 d. prašymuose vidaus reikalų ministrui, kuriais siekė gauti leidimą 5 leidiniams, jų tarpe ir laikraščiai „Ukes reikalai“, rašė, jog norėtų spausdinti tokiu raidynu, kokiu išspausdinti A. Juškos lietuvių liaudies dainų rinkiniai bei kiti atitinkami Mokslų akademijos leidiniai⁵⁰.

Peterburgo tarnautojas Liudvikas Antonevičius savo 1899 m. gegužės 21 d. prašyme vidaus reikalų ministrui, norėdamas gauti leidimą knygutei „Žine apie badaujėnčius ritmetinėse gubernijose“, pabrėžė, jog ją nori išspausdinti „visų priimtu lietuvišku šriftu, kuriuo rankraštis parašytas ir kuriuo šia kalba spausdina leidinius Imperiškoji Mokslų akademija“⁵¹.

Pagaliau inžinierius Petras Vileišis savo 1902 m. kovo 22 d. memorandumu, pasiųstame finansų ministrui S. Vitei lietuvių spaudos draudimo panaikinimo reikalu, pabrėžė Mokslų akademijos autoritetinę nuomonę dėl lietuvių raidyno, pareikštąjį rūpinantis gauti 1880 m. caro išimtinį leidimą. Anot P. Vileišio, šiuo atveju Mokslų akademija buvo kompetentingesnė už M. Muravjovo įkvėpėją akad. Aleksandrą Hilferdingą⁵².

XIX a. pabaigoje valstiečiai savo prašymuose carui bei jo pareigūnams ėmė pabrėžti, jog jie nori gauti spaudą istorijos ir mokslo pripažintu raidynu⁵³. Virbališkių vlsč., Ukmergės aps., ir Skapiškio vlsč., Zarasų aps., valstiečiai prašė carą leisti „spausdinti knygas nors Peterburge, vadovaujant mokslininkams, lietuvių kalbos žinovams“⁵⁴. Šioje frazėje matyti atgarsis tų Mokslų akademijos leidinių, kuriuos ji leido Peterburge lietuvių kalba.

XIX a. pabaigoje Mokslų akademijos lietuviškų leidinių ir masinės nelegalios lietuviškos spaudos raidynas iš esmės sutapo. Vyriausioji spaudos reikalų valdyba, 1898 m. rugsėjo 7 d. apžvelgdama valstiečių prašymus, pabrėžė, kad juose prašoma leisti ne oficialiai uždraustą „lotynišką-lenkišką raidyną“, o lotynišką-lietuvišką, t. y. „tą patį mokslinį lotyniškąjį, kuris paminėtas 1880 m. Mokslų akademijai duotoje išimtyje“⁵⁵.

Rusijos mokslininkai, kurie palaikė lietuvių raštiją tradiciniu raidynu, vadovavosi ne vien moksliniais interesais. J. Boduenas de Kurtenė

⁴⁹ A. Tyla, Mėginimai legaliai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu, Iš lietuvių kultūros istorijos, t. 7. Spauda ir spaustuvės, V., 1972, p. 31; TSRS CVIA, f. 776, ap. 20, b. 235, l. 21 (J. Kymanto prašymas, be datos, Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos gautas 1887.XI.7).

⁵⁰ TSRS CVIA, f. 1284, ap. 190, b. 83a, l. 215 (1896.XI.12 prašymas); f. 1282, ap. 2, 1898 m., b. 1974, l. 163 (1899.XII.2 prašymas).

⁵¹ TSRS CVIA, f. 776, ap. 21, d. I, b. 143, l. 22 (1899.V.21 prašymas).

⁵² TSRS CVIA, f. 776, ap. 20, b. 585, l. 86 (P. Vileišio memorandumas).

⁵³ TSRS CVIA, f. 1282, ap. 2, 1898 m., b. 1974, l. 64 (Šiaulių aps. valstiečių prašymas vidaus reikalų ministrui, be datos, gautas 1898.IX.10), l. 65 (Šiaulių vlsč. Žadžiūnų ir kitų kaimų valstiečių prašymas vidaus reikalų ministrui, be datos, gautas 1898.IX.10).

⁵⁴ TSRS CVIA, f. 1284, ap. 190, b. 83a, l. 111 (1895.X.26 prašymas).

⁵⁵ TSRS CVIA, f. 1282, ap. 2, 1898 m., b. 1974, l. 92.

1904 m. parašė specialų darbą „Lietuvių raidyno klausimas Rusijos valstybėje ir jo išsprendimas“, kuriame apžvelgė visą lietuvių spaudos draudimo bei jo žlugimo istoriją, įrodinėdamas, kad ši administracijos priemonė negali būti pateisinta nei teisiniu, ekonominiu, nei moraliniu ar politiniu aspektais. Baigdamas jis pridūrė: „Padėka ir garbė vyrams, kurie nušvietė ir nutiesė kelią šiam apverktinam klausimui išspręsti“⁵⁶, ir jau vien tuo parodė savo pilietinę poziciją. Šio darbo J. Boduenas de Kurtenė carinėje Rusijoje ištiesai paskelbti negalėjo nė po spaudos draudimo panaikinimo.

Rusijos mokslininkams, leidžiantiems lietuviškas knygas, teko atremti reakcionierių pastangas nutraukti šį darbą. Greit jie atvirai pareiškė savo nusistatymą ir viso lietuvių spaudos draudimo klausimu. 1887 m. spalio 30 d. Rusijos geografų draugijos etnografijos skyriaus posėdyje E. Volteris darė pranešimą „Apie Dainavos ir Sūduvos liaudies dainas ir melodijas“. Jis sakėsi surinkęs daug lietuvių dainų, siūlė skyriui imtis jas skelbti ir, žinoma, lotynišku raidynu. Prieš šį raidyną čia griežtai stoji Peterburgo pravoslavų dvasinės akademijos Rusijos istorijos katedros vedėjas prof. Michailas Kojalovičius (1828—1891)⁵⁷. E. Volterį palaikė įžymus tiurkologas, Mokslų akademijos Azijos muziejaus direktorius akad. Vasilijus Radlovas (1837—1918), pareiškęs, kad kiekviena tauta turi turėti savo fonetiškai tinkamą abėcėlę⁵⁸. Šiuo posėdžiu diskusija nesibaigė.

Didėjant moksliniam susidomėjimui lietuvių tautosaka, ją rinkęs Rusijos geografų draugijos tikrasis narys Vilkaviškio teisėjas Julijus Kuznecovas (1843—1905) suartėjo su tautosakos pateikėjais bei aplamai vietos valstiečiais ir neliko abejingas taip pat jų siekiams turėti savo legalią spaudą. 1887 m. lapkričio 27 d. J. Kuznecovas geografų draugijos etnografijos skyriaus posėdyje padarė pranešimą „Apie draudimo lietuviškas knygas spausdinti lotynišku šriftu žalą“. Jis aiškino, kad lietuvių spaudos draudimas faktiškai žlugo ir davė neigiamų politinių rezultatų, jų tarpe pakenkė pačiai valdžiai, paaštrino jos santykius su liaudimi. Po to kalbėjo tikrieji draugijos nariai — akademikas A. Kunikas, rusų literatūros istorikas, akademijos narys korespondentas Leonidas Maikovas (1839—1900, 1893 m. išrinktas Mokslų akademijos viceprezidentu)⁵⁹. Jie, atrodo, palaikė pagrindinę pranešėjo mintį. Kalbėjo taip pat posėdyje dalyvavęs Peterburgo universiteto fizikos ir matematikos fakulteto studentas Rokas Šliūpas. Jis vėliau sakėsi, kad čia jam „prisiėjo padėti sumušti priešinin-

⁵⁶ J. Baudouin de Courtenay, min. veik., p. 43.

⁵⁷ М. О. Коялович, Русский или латинский алфавит?—«С-Петербургские ведомости», 1887, XI, 14(26), № 314.

⁵⁸ Известия Императорского Русского географического общества, т. XXIII, 1887, вып. VI, СПб, 1888, p. 769.

⁵⁹ Ten pat, p. 770—773.

kus“, t. y. lietuvių tradicinio raidyno priešininkus⁶⁰. Kokie buvo tie priešininkai? Aštriausiai J. Kuznecovą kritikavo tas pats M. Kojalovičius, jis ragino neabejoti valdžios politikos dėl lietuvių spaudos būtinumu⁶¹. Kaip paprastai, pirmininkavo Peterburgo universiteto profesorius istorikas Vladimiras Lamanskis (1833—1914), vėliau, 1900 m., išrinktas akademiku. Jis, baigdamas diskusiją, pareiškė, kad „šiuo atveju reikia duoti lietuviams visišką laisvę susidaryti vienokį ar kitokį raidyną“⁶². Šią savo mintį V. Lamanskis vėliau argumentavo tuo, kad akad. A. Hilferdingo kabinetinis sumanymas pritaikyti lietuvių raštui kirilicą sukėlė blogų pasekmių, viena iš jų ta, kad drauge su nekenksmingomis knygomis plinta visiškai priešiški Rusijos vyriausybei leidiniai. Pats V. Lamanskis, nebūdamas pažangių politinių pažiūrų, laikėsi nuomonės, kad lietuviams reikia leisti spaudą (suprantama, cenzūruotą) jau vien valstybiniais interesais. „Dievaži, kam gi mums, — rašė V. Lamanskis, — skleisti ramioje, geroje tautoje nepasitenkinimą, neapykantą Rusijai?“⁶³. Šią savo mintį V. Lamanskis dėstė ir Pirmajame rusų spaudos darbuotojų suvažiavime Peterburge 1895 m. Suvažiavimas, kaip žinoma, vieningai nutarė kreiptis į vyriausybę, kad būtų panaikintas lietuvių spaudos draudimas tradiciniu raidynu⁶⁴. V. Lamanskis, būdamas Geografų draugijos tęstinio leidinio «Живая старина» steigėjas ir redaktorius, jame paskelbė keletą įvairių autorių straipsnių, įrodinėjančių lietuvių spaudos legalizavimo būtinumą.

Pats Mokslų akademijos Rusų kalbos ir literatūros skyrius viešai pareiškė savo nusistatymą, savo leidinyje išspausdinęs Antano Baranausko straipsnį „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną“, parašytą gerokai anksčiau J. Gyliaus ir M. Miežinio lietuviškų žodynų recenzijų pagrindu. Spaudos draudimas, kaip rašė autorius, labai žalingas ne tik tautos švietimui, bet ir mokslui bei pačios valstybės interesams⁶⁵.

Svarų žodį teko tarti Mokslų akademijai, susidarius skirtingoms Liaudies švietimo ministerijos (ji siūlė nuimti draudimą tik nuo kalendorių, mokslinių ir religinių raštų) ir Vidaus reikalų ministerijos (visiškai panaikinti draudimą) nuomonėms dėl lietuvių spaudos draudimo panaikinimo. Mokslų akademija stiprino mintį, kad lietuvių rašto tradici-

⁶⁰ Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos rankraščių skyrius, f. 163, b. 151, l. 6 (Roko Šliūpo 1887.XII.2 laiškas Stanislovui Šliūpai).

⁶¹ Известия Императорского Русского географического общества, т. XXIII, вып. VI, p. 772, 773.

⁶² Ten pat, p. 773.

⁶³ В. Л а м а н с к и й, Три мира Азийско-европейского материка, СПб, 1892, p. 125.

⁶⁴ Труды первого съезда русских деятелей по печатному делу в С-Петербурге (5—12 апреля 1895 г.), СПб, 1896, p. 40.

⁶⁵ А. Б а р а н о в с к и й, Заметки о литовском языке и словаре, СПб, 1898 (Atsprendas iš: Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, т. LXV), p. 78—80.

niu raidynu draudimo politikos būtina atsisakyti. Vilniaus generalgubernatorius P. Sviatopolkas-Mirskis atitinkamos medžiagos Vidaus reikalų ministerijoje ruošimo metu išspausdino ir išsiuntinėjo vyriausybės nariams bei įvairiems pareigūnams savo atskirą memorandumą, kuriame spaudos draudimą laikė jau žlugusiu. Vieną egzempliorių 1903 m. vasario 28 d. pasiuntė ir Mokslų akademijos prezidentui didžiajam kunigaikščiui Konstantinui Romanovui⁶⁶. Prezidentas memorandumą perdavė Rusų kalbos ir literatūros skyriui. Nutarimo projektą ruošti teko F. Fortunatovui. Akademikas rašė: „Pripažindamas, kad rašte (P. Sviatopolko-Mirskio memorandume — V. M.) išdėstyta nuomonė yra teisinga, skyrius visiškai sutinka ir su išvada, kurią padarė rašto autorius: iš tikrųjų būtinai reikia kuo greičiau atpalaiduoti lotynišką-lietuvišką raidyną nuo bet kokio uždraudimo bei varžymo ir leisti Rusijoje spausdinti šiuo raidynu lietuviškas knygas bei įvairių rūšių periodinius leidinius. Neteisingas lotyniško-lietuviško raidyno uždraudimas negalėjo duoti jokių kitų rezultatų, išskyrus neigiamus...“⁶⁷ Skyrius, kurio įžymūs mokslininkai jau ankstesniais darbais buvo išreiškę savo poziciją lietuvių spaudos draudimo klausimu, dabar, 1903 m. kovo 15 d., pirmininkaujant Peterburgo universiteto literatūros istorijos profesoriiui akademikui Aleksandrui Veselovskiiui (1838—1906), priėmė nutarimą, tiesa, savo forma smarkiai besiskiriantį nuo F. Fortunatovo projekto. Svarbu tai, jog ir šiame nutarime sakoma, kad „skyrius sveikintų lotyniško-lietuviško šrifto klausimo išsprendimą, panaikinant jo draudimą, kaip naujos eros pradžia, kuria prasidės, tiesiogiai veikiant rusų literatūrai ir rusų švietimui, teisingas giminingos mums tautos dvasinis augimas“⁶⁸. Tą pačią dieną šį atsiliepimą Mokslų akademijos prezidentas pasiuntė Vilniaus generalgubernatoriui, jo nuorašas buvo įtrauktas į Vidaus reikalų ministerijos Ministrų komitetui pristatytą bylą dėl lietuvių spaudos. Paskui, 1904 m. balandžio 13 d., Ministrų komiteto posėdyje svarstant lietuvių spaudos klausimą, prezidentas akademijos nuomonę pakartojo, nors ir akcentuodamas, kad, draudimą panaikinus, atsivers vyriausybei didesnės galimybės „veikti gyventojų protus“ norima linkme⁶⁹. Akademijos pozicija buvo svarbi, nes ji smarkiai sumenkino Liaudies švietimo ministerijos projekto, kad verta tik iš dalies panaikinti lietuvių spaudos draudimą, reikšmę, ji

⁶⁶ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, BS, 1902 m., b. 207, l. 53 (Vilniaus generalgubernatoriaus 1903.II.28 rašto Nr. 1431 Konstantinui Romanovui projektas).

⁶⁷ A. Tyla, Z. Zinkevičius, Rašyta F. Fortunatovo ranka, „Literatūra ir menas“, 1972.IV.1, Nr. 14, p. 11. Rašto vertimas į lietuvių k., originalas yra TSRS Mokslų akademijos archyve Leningrade, f. 90, ap. 2, b. 69.

⁶⁸ Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla, p. 145. Protokolo išrašo originalas yra Lietuvos TSR CVIA, f. 378, BS, 1902 m., b. 207, l. 64—65. Šio dokumento vertimas į lietuvių k., R. Vėbra, Filologų žodis, „Svyturys“, 1972, Nr. 14, p. 30.

⁶⁹ Lietuvos TSR CVIA, f. 378, BS, 1902 m., b. 207, l. 83 (Išrašas iš Ministrų komiteto 1904.IV.13 ir 27 d. žurnalų (spausdintas)).

parodė, kad net pačiai ministerijai subordinuota draugija yra skirtingos nuomonės. Siame Ministrų komiteto posėdyje, kaip žinoma, buvo nutarta lietuvių spaudos draudimo visiškai atsisakyti.

Reikia pabrėžti, kad akademikų ir kitų akademijos darbuotojų nuomonę, jog reikia panaikinti lietuvių spaudos draudimą, nulėmė gana skirtingi veiksniai. Tokie akademijos veikėjai, kaip prezidentas K. Romanovas, iš dalies V. Lamanskis (o kartais net E. Volteris), būdami monarchistinių nusistatymų, lietuvių spaudą siekė legalizuoti imperijos stiprinimo reikalais. Lietuvių spaudą palaikiusiems žymiausiems ano meto Rusijos filologams svarbiausi buvo mokslo ir tautos švietimo interesai. Kai kurie iš šių mokslininkų (J. Boduenas de Kurtenė ir kt.) nepakentė lietuvių spaudos draudimo, kaip carinės tautų engimo priemonės, dėl savo ryškių demokratiškos visuomeninių-politinių pažiūrų.

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК И ЛИТОВСКАЯ ПЕЧАТЬ В 1865—1904 ГОДАХ

В. МЕРКИС

Резюме

В 1864—1865 годах царским правительством была запрещена литовская национальная печать традиционным латинским алфавитом, и фактически все книгоиздательское дело попало в руки местной администрации. Тем не менее в процессе исследования литовского языка и письменности Российская Академия наук в 1865 году издала сочинения классика литовской литературы К. Донелайтиса на языке подлинника, что вызвало протесты реакции и появление в январе 1866 года царского словесного указа о печатании казенных изданий на литовском языке не иначе, как кириллицей.

С развитием сравнительной лингвистики все более ощущалась потребность в научных публикациях литовских древних и современных текстов. Казанский университет по инициативе профессора И. Бодуэна де Куртенэ (с 1897 года — члена-корреспондента АН) и на основании университетского права издавать книги без предварительной цензуры (независимо от особого указа 1866 года) в 1878 году приступил к изданию сборника литовских народных песен, собранных А. Юшкой. Академики И. Срезневский и Я. Грот, член-корреспондент А. Потебня одобрительно отозвались о необходимости издания и остальных трудов А. Юшки — сборника литовских народных свадебных песен и литовско-русско-польского словаря. Академия наук решила ходатайствовать об отмене указа 1866 года, на что последовал новый царский указ от 22 апреля 1880 года о допущении в ученых трудах по литовскому языку латинского алфавита. Таким образом Академии наук удалось пробить определенную брешь в системе всеобщего запрета литовской печати.

Впоследствии Академия наук до 1904 года смогла издать шесть литовских книг (не считая мелких публикаций, и, помимо того, оказывала содействие в этом деле Петербургскому университету). Наиболее активно включились в работу И. Бодуэн де Куртенэ, академики В. Ягич, Ф. Фортунатов и А. Шахматов, библиотекарь Э. Волтер. Издавали фольклор, словари, памятники письменности XVI века, хрестоматии художественной литературы. Вместе с тем русские филологи внесли большой вклад в литуанистику.

Академические издания на литовском языке распространялись в Литве и часто служили учебными пособиями при преподавании литовского языка в средних школах Сувалкской губернии.

Многие российские ученые, среди них И. Бодуэн де Куртенэ, В. Радлов, А. Куник, Л. Майков, В. Ламанский, которые содействовали изданию литовской научной книги, открыто выступали против запрета литовской печати. В трудах Отделения русского языка и словесности Академии наук была помещена статья литовского писателя А. Баранаускаса, в которой говорилось о вредном влиянии преследования литовского алфавита и на просвещение народа, и на развитие науки. Одни из этих ученых высказывались против запрета литовской печати из-за своих демократических убеждений, другие — из чисто научных и просветительских соображений, третьи же в мероприятиях по запрету, вызвавших массовое сопротивление литовского народа, видели отрицательные последствия для самой Российской империи.

Когда в правительственных учреждениях обсуждался вопрос о целесообразности запрета литовской печати, Отделение русского языка и словесности Академии наук без колебаний высказалось в пользу литовского традиционного алфавита. 24 апреля 1904 года литовская печать стала легальной.